

MUNIS VA OGAPIYLARNING "FIRDAVS-UL-IQBOL" ASARI
YARATILISH TARIXI VA UNING ILMIY AHAMIYATI

Sapayeva Gulnoz Ulug'bekovna

UrDPI O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

+99897-452-21-12

sapaevagulnoza0@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tarixiy-adabiy nasri bo'lmish "Firdavs ul-iqbol" asarida muarrixlar tomonidan mahorat bilan yozilgan Odam atodan to Xorazm Xiva xonligigacha bo'lgan davr haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlari. Muarrix, jild, mirob, amr, voqeot, ashrof.

Abstract. In this article, the Uzbek historical-literary prose work "Firdavs ul-Iqbal" written skillfully by historians, expresses an opinion about the period from Adam to Khorezm Khiva Khanate.

Key words. Muarrih, volume, mirab, amr, event, ashraf.

Аннотация. В данной статье искусно написанное историками узбекское историко-литературно-прозаическое произведение «Фирдавс уль-Икбал» выражает мнение о периоде от Адама до Хорезмского Хивинского ханства.

Ключевые слова. Муаррих, том, мираб, амр, событие, ашраф.

Xorazm zaminida azaldan o'tmish voqealarini mangulikka daxldor qilib, darj qilib borish an'ana tusini olgan. Abulg'ozii Bahodirxon boshlab bergan Xorazm muarrixlik maktabi keyinchalik Munis, Ogahiy va Bayoniylar tomonidan yuksak cho'qqiga ko'tarildi. Bu maktab vakillari tomonidan yaratilgan tarixiy asarlarning voqealar ko'lamini, manbalarning ishonarliligi va ko'pligi jihatidan boshqa xonlik tarixnavislik maktablaridan ustun turishini mashhur rus olimi V.V.Bartold haqli tarzda e'tirof qilib o'tgan. [1.1020-b]

Muarrixlik san'ati O'rta Osiyo hududida qadimdan davom etib kelgani tarixdan ma'lumdir. Xususan, Xorazm zaminida Abulg'oziy Bahodirxon tomonidan muvaffaqiyatli boshlab berilgan tarixnavislik keyingi bosqichlarda yanada yuksak cho'qqilarga chiqdi. XVIII asrning oxirgi choragi va XIX asr Xorazm tarixnavisligida alohida o'rinni egallaydi. Chunki bu davrda atoqli tarixnavis olim va shoir, davlat arbobi, o'zining butun faoliyati bilan Xorazmda madaniy yuksalishga homiylik qilgan Shermuhammad Munis ibn Amir Avazbiy mirob va uning jiyani Muhammad Rizo Ogahiy ibn Erniyozbeklar qalam tebratdilar va qator tarixiy hamda adabiy asarlar ijod etdilar.

Xorazm tarixini qadim zamonlardan 1825-yilgacha bayon etuvchi «Firdavs ul-iqbol» asari ham ana shu ikki buyuk muarrix tomonidan tartib berilgan. Shermuhammad Munis iste'dodli shoir, mohir tarjimon, tarixnavis va davlat arbobi bo'lgan. U mashhur Sharq tarixchilaridan hisoblangan Muhammad Mirxondning «Ravzat-us-safo» asarini fors tilidan o'zbek tiliga

tarjima qilishga kirishib, 1-jildini va 2-jildining birinchi yarmini tugallashga ulguradi, xolos. Keyinchalik bu xayrli ishni Ogahiy va boshqa ijodkorlar davom ettiradilar.

O'rta Osiyo va Xorazm tarixining bebaho asari hisoblangan «Firdavs-ul-iqbol» jahonning mashhur olimlari tomonidan juda yuqori baholangan. Bu asarning yaratilish tarixi haqida Ogahiy quyidagi ma'lumotlarni yozib qoldirgan: «Eltuzarxon Munisni huzuriga chorlab, unga Xorazm tarixini yozishni topshiradi. Munis o'z asarini Sherg'ozixon davrigacha yozib etkazganda Eltuzarxon vafot etadi. Undan so'ng davlat davlat tepasiga uning birodari Muhammad Rahimxon I keladi. Muhammad Rahimxon I Munisga o'z asarini davom ettirishni buyuradi. Munis asarni davom ettirarkan, Muhammad Rahimxon I hukmronligining ettinchi yilida sodir bo'lgan voqealarni yozib tamomlaganda, xon Munisga Mirxondning mashhur «Ravzat us-safo» nomli tarixiy asarini o'zbek tiliga tarjima qilishni buyuradi. Munis bu asarning birinchi jildini o'zbek tiliga tarjima qilib, ikkinchisini davom ettirayotganda Muhammad Rahimxon I vafot etadi. Muhammad Rahimxonning o'rniga o'g'li Ollaqulixon o'tiradi. U ham Munisga mazkur asarni tarjima qilishni buyuradi. Biroq Munis 2-kitobni oxiriga yetkaza olmay, 1244/1829-yili vafot etadi. Ollaqulixon taxtga o'tirgandan so'ng u 1255/1839-1840-yili Munisning shogirdi va uning tarbiyasini olgan amakivachchasi Muhammad Rizo Ogahiyni chaqirib, 1813-yil voqealarini bayon etish bilan uzilib qolgan «Firdavs ul- iqbol» asarini davom ettirishni buyuradi. Ogahiy 1813-yildan boshlab Xorazmda sodir bo'lgan voqealarni yozishga kirishadi. Bu haqda u shunday yozadi: «Bu bandai bebizoat, Muhammad Rizo mirob, al-mutaxallis bil-Ogahiy ibn Erniyozbek birodarzodai va dastparvardai Munis mirobkim, Ollaqulixon bu nusxa i parishon avroqkim, tarkibidin ko'ngul mutahayyirdur, jam' qilib, itmomg'a etkurmakni buyurib, bu amrg'a ixtisos topdim. Bo'ysunib qulluq qilmoqdin o'zga chora topmadim. Ma'lumi xotiri ashrof bo'lsinkim, Muhammad Rahimxonning julusi humoyunining sakkizinchi yilidan to hangomai vafotig'acha vuqu' topg'on barcha futuhot va voqeotdin ba'zining tajassus bila nusxasi topilib va ba'zini taraddud bila noqillar tilidan eshitib, ijmol tariqasi bila raqam silkiga chekilgusidur».

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra Muhammad Rahimxon I hukmronligining sakkizinchi yilidan (1228/1813) keyingi davrda sodir bo'lgan voqealar Ogahiy tarafidan yozilganligi aniqlanadi. Buni Bayoniy ham o'zining «Shajarayi Xorazmshohiy» asarining muqaddimasida qayd qiladi.

Muarrixlik salohiyati o'z-o'zidan shakllanadigan jarayon emas. Bu kasb har bir tarixnavisdan kuchli bilim, teran mushohada, har bir jarayonni belgilashda xolislik, yondosh tillarni bilish, voqealardan to'g'ri va aniq xulosa chiqarish, nutqni eshitimli, kitobxonni zeriktirib qo'ymaydigan darajada bayon qilish kabi qator malakalarni talab qiladi. Ana shunday malaka va ko'nikmalarga ega bo'lgan muarrixgina tarixiy voqealarni yozib qoldirishda o'z muhrini qoldira oladi. Xorazm tarixnavislik maktabi haqida atoqli olim Quvomiddin Munirov maxsus tadqiqotlar olib borgan. [2.191-b]

“Xorazmda tarixnavislik” asari Xorazmda yaratilgan tarixiy asarlar haqida to'liq ma'lumot bera olishi bilan muhimdir. Muallif bu asarlarning yaratilish va o'rganilish tarixi,

qo'lyozma nusxalarining saqlanish manbalari haqida batafsil ma'lumotlar bergan bo'lsa-da, muarrixlik mahorati haqida to'xtalib o'tmagan.

Bu borada filologiya fanlari doktori, professor Nusratullo Jumaxo'janing fikrlari ahamiyat kasb etadi. Xorazm tarixini yozib qoldirgan Abulg'ozil Bahodirxon, Munis, Ogahiy va Bayoniy asarlarining bir-biridan uslub jihatidan farqlanishini olim juda to'g'ri ta'kidlab o'tgan.[3.372-380]

Adabiyotlar ro'yhati:

1. Bartold V.V. Istoriya kulturnoy jizni Turkestana // Sochineniya. – T. II. – Moskva, 1963.
2. Munirov Q. Xorazmda tarixnavislik. – T.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2002.
3. "Firdavs ul-iqbol". Nashrga tayyorlovchilar: N. Jumaxo'ja, S. Ro'zimboyev, A. Ahmedov. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.